

<https://doi.org/10.54318/eip.2022.zd.305>

ŽARKO ĐORIĆ

E-mail: zdjoric82@gmail.com

BIHEVIORISTIČKA EKONOMIKA I EKOLOŠKA PERSPEKTIVA SA OSVRTOM NA EVROPSKU UNIJU

BEHAVIORAL ECONOMY AND ECOLOGICAL PERSPECTIVE WITH FOCUS ON EUROPEAN UNION

JEL KLASIFIKACIJA: A12, A13, Q51

APSTRAKT

Postizanje održivog razvoja zahtevaće promene u ljudskom ponašanju i postupcima u odnosu na životnu sredinu. S druge strane, u novije vreme kao bona fide subdisciplina ekonomije nametnula se bihevoristička ekonomika unutar koje se donosioci odluka u ekonomiji sve manje posmatraju kao savršeno racionalni, strpljivi, promišljeni i stručni akteri, a sve više kao ljudska bića sa svojim ograničenim kognitivnim sposobnostima i manama. Imajući prethodno u vidu, primarni cilj rada jeste ispitivanje mogućih implikacija ovog relativno novog i inovativnog pravca (polja) ekonomije na ekološku sferu i politiku, sa posebnim osvrtom na stanje na nivou Evropske unije po tom pitanju. U radu su korišćene metode deskripcije i metode kompilacije. Pokazalo se da pogled na ponašanje kroz model maksimizacije preferencija nije realan, jer zanemaruje činjenicu da ljudsko delovanje spram životne sredine može imati šire etičke premise od egoizma, te da je motivacija za ekološke akcije ukorenjena u više i verovatno nesamerljivih ekoloških vrednosti, i to ne samo novčanih. Polazeći od bazične premise po kojoj na donošenje odluka utiču ograničeni kognitivni resursi i kratkovidost, kao i razmatranje dobrobiti dru-

1 Visoka škola strukovnih studija za kriminalistiku i bezbednost, Bulevar Svetog cara Konstantina br. 80-84, 18000 Niš, Srbija.

gih ljudi, ekološke politike moraju se razvijati na bazi realnijih mehanizama pokretanja individualnog i kolektivnog odlučivanja. Kada se radi o kreatorima politika, potrebno je uvažiti stav o opravdanosti zamene intervencionističkog pristupa, koji se oslanja na zabrane, obavezujuća ograničenja, poreze i subvencije, mekim pristupom promovisanju i akceleraciji ekološke tranzicije. Posebno su važni podsticaji ("nudges") u ekologiji gde se ima u vidu metodološki individualizam biheviorističke ekonomike odnosno napuštanje kolektivne dimenzije zaštite životne sredine tj. prebacivanje kolektivne odgovornosti na pojedince. Drugim rečima, bitno je fokusiranje na individualnu odgovornost, kroz slabljenje političkog narativa među ekološkim pokretima, koja sada deluje kao palijativno sredstvo za sistemske nedostatke.

**KLJUČNE REČI:****BIHEVIORISTIČKA EKONOMIKA, EKOLOŠKA POLITIKA, EU, EKOLOŠKI ODGOVORNO PONAŠANJE****ABSTRACT**

Achieving sustainable development will require changes in human behavior and actions in relation to the environment. On the other hand, in recent times, as a bona fide subdiscipline of economics, behavioral economics has emerged, within which decision makers in economics are less and less seen as rational, patient, thoughtful and professional actors, and more and more as human beings with limited cognitive abilities and flaws. Having in mind the above, the primary goal of the paper is to examine the possible implications of this relatively new and innovative direction (field) of the economy on the environmental sphere and policy, with special reference to the situation at the European Union level. The paper uses description method and compilation method. It has been shown that the view of behavior through the model of maximizing preferences is not realistic, because they ignore the fact that human action towards the environment can have broader ethical premises than egoism, and that motivation for environmental action is rooted in more and probably incommensurable environmental values, and not just cash. Starting from the basic premise that decision-making is influenced by limited cognitive resources and short-sightedness, as well as consideration of other people's well-being, environmental policies must be developed on the basis of more realistic mechanisms for initiating individual and collective decision-making. When it comes to policy makers, it is necessary to take into account the position on the justification of replacing the interventionist approach, which relies on prohibitions, binding restrictions, taxes and subsidies, with a soft approach to the promotion and acceleration of ecological transition. Particularly important are the "nudges" in ecology, where the methodological individualism of behavioral economics is taken into account, ie the abandonment of the collective dimension of environmental protection, ie. shifting collective responsibility to individuals. In other words, it is important to focus on individual responsibility, through the weakening of the political narrative among environmental movements, which now acts as a palliative tool for systemic deficiencies.

**KEYWORDS:****BEHAVIORAL ECONOMY, ENVIRONMENTAL POLICY, EU, ENVIRONMENTALLY RESPONSIBLE BEHAVIOR**



1. UVOD

Nauka o životnoj sredini dokumentovala je velike i zabrinjavajuće promene u sistemima zemlje, od klimatskih promena i gubitka biodiverziteta, do promena u hidrološkim i hranljivim ciklusima i iscrpljivanja prirodnih resursa.² S druge strane, preovlađuje uverenje da bi ekonomska disciplina morala igrati jednu od ključnih uloga u pružanju doprinosa rešavanju tih i takvih (i drugih) izazova na putu održivog razvoja. Bihevioristička ekonomika dovodi u pitanje koncept *homooeconomics* - a i njegova dva glavna stuba karakterizacije - lični interes i racionalnost.³ Prema istraživanju biheviorističkih ekonomista dva su ključna koncepta sa značajnim implikacijama po zaštitu životne sredine.⁴ Prvi koncept poznat je kao *arhitektura izbora* koji se tiče društvene pozadine na bazi koje se donose potrošačke odluke. Primera radi, neuporedivo ozbiljniji problem zagađenosti koji može imati jedna nacija upravo se može tumačiti relevantnim arhitekturama izbora, a ne bilo kakvim fundamentalnim razlikama između preferencijalnih vrednosti građana dva naroda. Drugi je koncept poznat kao *libertarijanski paternalizam*, kojim se svakako brani sloboda izbora, uz izvesnu dozu usmeravanja ljudi u određenom pravcu. Pretpostavka jeste da i naizgled skromne i jeftine političke inicijative (uključujući zahteve za otkrivanjem podataka te pojednostavljenje i upotrebu relevantnih društvenih normi) mogu proizvoditi vrlo korisne efekte po ponašanje potrošača.

Standardni model neoklasične ekonomije pojedinca opisuje kao mehaničkog, racionalnog i neemocionalnog maksimalizatora koji se u slučaju dobitaka vodi načelom "bolje više nego manje" odnosno "bolje manje nego više" u slučaju gubitaka - a zove se *Homo economicus*. Kao takav, on je daleko od bilo kakve stvarnosti imajući u vidu da simplifikira i osnažuje ideju ljudske nesposobnosti da prevaziđe vlastiti interes kako bi dosegao kolektivne ideale koje iziskuje ekološka tranzicija. Ekološki problemi, koji karakterišu savremeni privredni razvoj, postaju krajnje složena kategorija koja obuhvata klimatske promene, ozonski omotač, aero zagađenja, nestanak šuma, gubitak tla i širenje pustinja, očuvanje biološke raznovrsnosti, zaštitu mora i okeana, kao i racionalno korišćenje i razvoj njihovih živih resursa, zaštitu resursa jezera i reka, upravljanje otpadom, posebno štetnim otpadom, odloživo upravljanje otrovnim hemikalijama i čitav niz drugih razvojnih, i šire, društvenih problema.⁵ U novije vreme svedoci smo brojnih ekoloških ograničenja poput onih koji se odnose na: nisku utilitarizaciju prostora i geografskih prednosti; visok intenzitet upotrebe prirodnih resursa i energije; zanemarivanje međunarodnih, prekograničnih aspekata zagađenja i eksploatacije prirodnih bogatstava; neadekvatno uspostavljen sistem svojinskih prava nad prirodnim bogatstvima; nesagledavanje pune cene koštanja upotrebe prirodnih bogatstava, te nekontrolisano stvaranje i odlaganje otpada (komunalnog, industrijskog i opasnog) i sl. U cilju rešavanja strukturnih aspekata ekološke krize neophodno je promovisati koncept *Homo politicus*-a sposobnog za zdrave obrasce potrošnje, ali i spremnog da participira u kolektivnim radikalnim ekološkim zaokretima.

Ekološki odgovorno ponašanje povezano je sa uštedom resursa i energije, upotrebom obnovljivih izvora energije umesto fosilnih goriva, recikliranjem otpada i pravilnim uprav-

2 Polasky et al. (2019).

3 Kesternich et al. (2017).

4 Sunstein (2013), Pp. 2-3.

5 Milović (2013).

ljanjem i odlaganjem otpadnih voda.⁶ Rad je strukturiran tako da je podeljen u tri logički povezane celine. U prvom delu dat je opis teorijske osnove biheviorističke ekonomike i ekološke dimenzije. Drugi deo rada bavi se propitivanjem primene biheviorističke ekonomike na sferu ekologije. U trećem delu govori se o ekološkim parametrima razvoja na nivou EU iz ugla upravo pomenute ekonomije. U svrhu istraživanja koristeće se metoda deskripcije kojom su se pojmovi i zapažanja jednostavnije opisali i metoda kompilacije za korišćenje opažanja i stavova drugih autora iz naučno-istraživačkih radova a sve u svrhu tačnije i detaljnije obrade odabrane teme.

2. BIHEVIORISTIČKA EKONOMIKA I EKOLOŠKA POLITIKA - AGENDA, POJMOVNO I TEORIJSKO ODREĐENJE I OPŠTE KARAKTERISTIKE

Bihevioristička ekonomika (psihološka ekonomija, ekonomija ponašanja) predstavlja multidisciplinarno područje istraživanja koje uključuje inkorporiranje principa, koncepata i ideja uglavnom iz psihologije, ali i iz drugih društvenih nauka poput sociologije, filozofije ili politike u ekonomsku teoriju.⁷ Bihevioristička ekonomika predstavlja disciplinu koja izoštava eksplanatornu snagu ekonomije kombinujući je sa realističnijim psihološkim pretpostavkama, i koristeći se kognitivnim, emocionalnim i društvenim faktorima u tumačenju ekonomskih odluka pojedinaca i institucija, te posledicama koje te odluke imaju na tržišne cene, alokaciju resursa i prinose.⁸ Korisno je podvući da se ocem biheviorističke ekonomike smatra nobelovac Daniel Kahneman, a značajan doprinos ovom naučnom polju dali su još i Amos Tversky, George Katona, Herbert Simon, Colin Camerer, Harvey Leibenstein, George Akerlof, Richard Nelson, Sidney Winter, Vernon Smith, Dan Ariely i drugi. U Tabeli 1. data je uporedna analiza odlika biheviorističke ekonomike u odnosu na konvencionalno ekonomsko poimanje stvarnosti.

► TABELA 1. KONVENCIONALNO RAZMIŠLJANJE I BIHEVIORISTIČKA EKONOMIKA

KONVENCIONALNO RAZMIŠLJANJE	BIHEVIORISTIČKA EKONOMIKA
Pretpostavlja se da su ljudi roboti ... <ul style="list-style-type: none"> • Vođeni logikom • Prave dugoročne planove i pridržavaju ih se • Neograničeni u vremenu, pažnji i sposobnostima • Vode računa samo o činjenicama • Znaju šta žele • Motivisani su samo ličnim interesom 	Pretpostavlja se da su ljudi ljudi ... <ul style="list-style-type: none"> • Odlažu • Pate od hronične neodlučnosti • Preuzmaju neizračunati rizik • Prepuštaju se žudnji • Imaju kratak raspon pažnje • Brinu o drugima, ne samo o sebi

Izvor: PwC (2018), Pp.2

Ekološka politika ima za cilj rešavanje brojnih i sve naglašenijih problema čovekovog okruženja uz obezbeđenje ekonomskog rasta, odnosno održavanje ekološke ravnoteže uz

6 Streimikiene (2014), Pp. 14.

7 Bellová (2015), Pp. 90.

8 Camerer et al. (2003).

istovremenu akceleraciju poželjne razvojne performanse privrede.⁹ Kada je u pitanju bihevioristička ekonomika iz nje se mogu izvući tri ključne lekcije kada je u pitanju kreiranje ekoloških politika, i to:¹⁰

- 1) *Lekcija br. 1 - Ljudi nisu racionalni*: donošenje odluka nije u potpunosti racionalno ako se odluke donose isključivo na osnovu troškova i koristi alternativnih ishoda, bez uvažavanja kontekstualnih faktora.
- 2) *Lekcija br. 2 - Napolje sa starim ponašanjem i napred sa "podsticanjem" (eng. nud-ge)*: pod pojmom podsticanje podrazumeva se strategija individualizacije kolektivnog i strukturnog pitanja¹¹ koja menja ponašanje ljudi na predvidljiv način bez zabrane bilo kakvih opcija, poluga ili značajnih promena njihovih ekonomskih podsticaja, a sve u cilju postizanja javnih prioriteta, bez potrebe za velikim infrastrukturnim promenama i finansijskim naprezanjima. Iz perspektive biheviorističke ekonomike, ključna prepreka za rešavanje ekoloških pitanja jeste kognitivna pristrasnost (disonantnost) što uključuje lenjost, loše navike, zavisnost, odbojnost prema riziku, odugovlačenje i udobnost.¹² Konkretno, radi se o instrumentalizaciji dve moćne kognitivne pristrasnosti u svrhu zaštite životne sredine, i to: (1) preferencija za *status quo* umesto da ljudi svojim ponašanjem rizikuju vredne promene i (2) moć društvenog poređenja, gde su ljudi pod uticajem ponašanja drugih, pri čemu država može iskoristiti itekako ovu pristrasnost tako što će stimulisati "ekološko oponašanje" ili svojevrzni "efekat zaraze" unutar određene grupe podstičući na taj način agente da usvoje ekološki prihvatljivije obrasce ponašanja. Jedan od instrumenata za prevazilaženje ovih psiholoških barijera jeste korišćenje strategije "podsticanja", koja, posmatrano iz ugla kreatora (ekološke) politike, poseduje dve ključne pogodnosti (vrline), i to: (1) dopuštanje slobode izbora, zbog čega je neuporedivo lakše implementirati u poređenju sa primenom poreza koji mogu imati umanjenju podršku javnosti i (2) podsticaji kada su učinkoviti ostvaruju svoju funkciju po izuzetno niskim troškovima. Drugim rečima, osigurava se visok "udarac za svoj novac" (high 'bang for their buck') u odnosu na konencionalne instrumente politike kakvi su finansijski podsticaji, pre svega u promeni energetskog ponašanja i postizanju ciljeva emisije ugljenika.
- 3) *Lekcija br. 3 - Podrazumevano zeleno (eng. Green by default)*: potrebno je izbeći pristrasnost u ponašanju ili ograničeno racionalno ponašanje, kako bi se izbegla potencijalno neželjena ponašanja.

Međutim, važno je napomenuti da prethodne uvide i spoznaje nikako ne treba posmatrati kao substitut, već kao komplementarno oruđe u poređenju sa tradicionalnim instrumentima politike zaštite životne sredine, kakvi su cene i regulacija. U nastavku su data četiri

9 Milović (2013), Pp. 15.

10 Nicolson (2018). Pp. 123-128.

11 U ovakvom jednom analitičkom ambijentu javne vlasti su motivisane željom da usmeravaju izbore i ponašanje pojedinaca umesto da predlažu institucionalne, strukturne ili političke transformacije. Međutim, isto tako, strategija podsticanja odlikuje se i dvostrukim nedostatkom, i to: (1) ne podupire istinsku svest građana da razvijaju svoja ekološka uverenja, svoju sposobnost zajedničkog delovanja i spremnost da organizuju nove puteve za održivu i otpornu budućnost i (2) ovaj pristup se fokusira na kraj ekonomskog lanca i nema velike brige oko lanca proizvodnje, investicija i akumuliranog kapitala (o ovome opširnije u: *Nudging Towards Sustainability? A Critical Perspective on Behavioral Economics*, by Matthias Petel, <https://environs.law.ucdavis.edu/volumes/43/2/Petel-macroed.pdf>, Pp. 241-246 u Fredrik Carlsson et al.(2019). *Nudging as an Environmental Policy Instrument*, Working Paper in Economics No. 756, Department of Economics, April 2019, ISSN 1403-2465 (Online)).

12 Vidi: *Nudging Towards Sustainability? A Critical Perspective on Behavioral Economics*, by Matthias Petel, <https://environs.law.ucdavis.edu/volumes/43/2/Petel-macroed.pdf>, Pp. 223-247.

najvažnija ekološka izazova sa kojima se danas suočavamo i kako bihevioristička ekonomika može pružiti doprinos u njihovom rešavanju:¹³

1. *Izbegavanje ogromne potrošnje vode* - dovodi se u vezi sa šestim ciljem održivog razvoja koji su zacrtale Ujedinjene Nacije, a odnosi se na nužnost da se osigura čista voda dostupna svima i povećća efikasna upotreba vode kod onih kojima je već lako dostupna. Bihevioristička ekonomika nam nudi sledeće korisne stavove da razumemo trenutno neodgovorno ponašanje: a. Korišćenje voda je uobičajeno, pa nismo ni svesni koliko mnogo je koristimo; b. Vodu odlikuje relativno niska cena u poređenju sa drugim komunalnim uslugama; c. Svoju upotrebu usidravamo ili upoređujemo sa drugima, većim računima, pa nam se upotreba vode može činiti malom u poređenju sa potrošnjom gasa ili električne energije i d. Mogli bismo pogrešno shvatiti da je tuđa voda pod udarom naredbene društvene norme i kao rezultat toga verovati da trošimo manje vode od naših suseda.
2. *Klimatske akcije* - vezuju se za trinaesti cilj održivog razvoja koji apeluje da se hitno preduzmu mere za borbu protiv klimatskih promena i njenih uticaja. Osim promena u ekonomskim podsticajima (porezi na emisije ugljenika, redistributivni transferi i sl.), prema istraživanju Svetske banke jedan od faktora koji usložnjava odgovor na izazove klimatskih promena jeste i inercija u ponašanju pojedinaca i organizacija, koje proističe i iz psiholoških i ideoloških izvora.¹⁴ Drugim rečima neophodan je zaokret u razumevanju klimatskih promena i njenih socio-ekonomskih implikacija što podrazumeva prebacivanje težišta sa automatskog i asocijativnog na promišljeno i analitičko tumačenje. Suštinski problem koji blokira inteziviranje rešavanja problema klimatskih promena jeste svakako tzv. fenomen sadašnje pristrasnosti i psihološke distance, što se ogleda u stavu da se ljudska bića dominantno fokusiraju na sadašnjost i zabrinutost zbog diskonta u vezi teško kvantificiranih i rizika od nepoznate veličine (dvosimleni rizici) klimatskih promena koji se vezuje za daleku budućnost, što blokira proces donošenja odluka.
3. *Povećanje reciklaže gde je to moguće* - tiče se dvanaestog cilja održivog razvoja odnosno odgovorne potrošnje i proizvodnje sa fokusom na recikliranje papira, plastike, stakla i aluminijuma. Ključno pitanje koje utiče na ponašanje (biheviorizam) recikliranja jeste jaz u nameri i ponašanju (eng. *intention-behaviour gap*) koji nastaje kada pojedinac u potpunosti namerava da se ponaša na određeni način, a iz nekog razloga to ne čini. I pored toga što su namere iskrene, i dalje postoji nečinjene što bihevioristički ekonomisti objašnjavaju sledećim: 1. Prvo, ono što imamo tendenciju da radimo često je u sukobu sa onim što osećamo da radimo kada dođe trenutak, što je poznato kao efekat empatije toplo-hladno; 2. Drugo, ljudi su po prirodi stvari zaboravni tako što se tokom celog dana mnogi stimuli takmiče za našu pažnju i ako ne budu zatraženi, verovatno ćemo zaboraviti da smo nameravali da recikliramo i 3. Konačno, kognitivni naponi možda neće biti dovoljni da prevaziđu naše ustaljene navike - u suštini, ako nešto nije lako, jednostavno nećemo to učiniti.
4. *Doprinos energetske politici* - ovo se može ostvariti kroz doprinos promeni energetskog ponašanja (prvenstveno putem promovisanja smanjenja energije u energetskom sektoru domaćinstava) i jačanju ulaganja u energetsku efikasnost. Posebno su značajni uvidi biheviorističke ekonomike kada se radi o prevazilaženju fenomena "jaz u energetske efikasnosti" - razlika između posmatranog nivoa energetske efikasnosti i

13 Vidi: Hollingworth & Murray (2019), Pp. 4-8.; Pollitt & Shaorshadze (2011).

14 World Bank (2015), Pp. 161.

onoga što se smatra optimalnom potrošnjom energije. Posebno treba razmotriti biheviorističke aspekte poput: (1) nedoslednosti u vremenu - i pored želje da ulaže u energetska efikasnost pojedinac ispoljava visoku diskontnu stopu za buduće uštede, ali u isto vreme malu diskontnu stopu za ogromno početno investiciono naprezanje što podrazumeva da okleva ili da nema disciplinu u štednji novca za tu i takvu početnu investiciju; (2) efekat zadužbine - i pod uslovom da je to isplativo domaćinstva žele da ostanu priključena na uređaje koje već dugo poseduju i odbijaju da ih zamene, što se delimično može kompenzovati garantovanjem da će nova oprema raditi adekvatno, bez rizika od problema pri instaliranju ili radu; (3) isticanje - odnosi se na preneglašavanje važnosti inicijalnih investicionih troškova i samim tim podinvestiranje u energetska efikasnost. U vezi sa prethodnim preporučuje se naglašavanje pozitivnih primera uštede energije kroz promovisanje “visokoenergetski efikasnog domaćinstva” i (4) heuristika - korišćenjem jednostavne heuristike za procenu sopstvene potrošnje energije, pojedinci doprinose sistemski nedovoljnim ulaganjima u energetska efikasnost.

Rešavanje prethodno pomenutih složenih ekoloških izazova zahteva participaciju građana u političkom procesu, kao i njihovo uključivanje u debatu o vrednostima i postupcima. U cilju dizajniranja efektivnije ekološke politike mogu se koristiti brojne biheviorističke intervencije, od kojih su neke do njih sledeće:¹⁵

- 1) *Uokviravanje i podrazumevane opcije* - Uokvirujući efekat (eng. framing effect) jeste kognitivna pristrasnost gde ljudi odlučuju o opcijama na osnovu toga da li su opcije predstavljene sa pozitivnim ili negativnim konotacijama: na primer, kao gubitak ili kao dobitak. Ljudi imaju tendenciju da izbegavaju rizik kada je prezentovan pozitivan okvir, ali tragaju za rizikom u slučaju negativnog okvira. Podrazumevana opcija (eng. default option) odnosi se na opciju koja se bira automatski ako nije navedena alternativa. Poznato je da se u biheviorističkoj ekonomiji ljudi drže zadate opcije, dok se mali broj odlučuje za odustajanje, pa bi se, u skladu sa tim, forsiranjem podrazumevanih opcija koje vode računa o životnoj sredini na lak i jeftin način moglo doći do promena ekoloških obrazaca.
- 2) *Društvene norme i komparacije* - Kada je u pitanju njihov izbor obrazaca potrošnje unutar biheviorističke ekonomike, mnogi ljudi vole da se porede sa drugima i generalno budu iznad proseka. Ovakav način društvenog kompariranja može motivisati ekološki svesnije i odgovornije ponašanje na taj način što će dobavljači energije slati svojim klijentima kućne energetske izveštaje koji sadrže poređenje sa susjedima u smislu njihove potrošnje energije. Time se identifikuje rangiranje kupaca u odnosu na svoje komšije, pri čemu ovakva nova društvena norma motiviše ljude da značajno redukuju potrošnju kako bi joj se u potpunosti prilagodili. Isti važan mehanizam društvene komparacije može biti od koristi i po pitanju smanjenja potrošnje vode, benzina i drugih prirodnih resursa.
- 3) *Instrumenti za obavezivanje i podsticaje* - cilj je da se ohrabre ljudi da postanu “automatski zeleni”. Instrumenti za obavezivanje odnose se na eksplicitna obećanja o promeni određenog (ovde ekološkog) ponašanja. U tom smislu, primera radi, neki tvrde da oporezivanje ugljenika ili utvrđivanje budžeta za ugljenik (ograničenje količine emisija) efikasno obavezuje društvo na ublažavanje emisija ugljenika.

3. INKORPORIRANJE TEORIJE BIHEVIORISTIČKE EKONOMIKE U EKOLOŠKU SFERU - PREGLED LITERATURE

Jedno od područja u kome je moguće integrisati postulate biheviorističke ekonomike jeste i ekologija kao bi se poboljšalo razumevanje ekoloških politika i problema koji su danas itekako aktuelni.¹⁶ Standardna (neoklasična) ekonomska analiza pretpostavlja da su ljudi racionalni i da se ponašaju na način da maksimiziraju svoj individualni interes. Suprotno, bihevioristička ekonomika nudi sedam principa kojim se naglašavaju i podvlače suštinske anomalije neoklasičnog modela ljudskog ponašanja, a koji mogu biti relevantni i za područje ekologije. Radi se o sledećem:¹⁷ (1) Ogroman segment našeg ponašanja pod snažnim je uplivom ponašanja drugih ljudi gde se mnoge stvari rade prepisujući i posmatrajući druge i gde se ljudi ohrabruju da nastave da rade kada osećaju da drugi odobravaju njihovo ponašanje; (2) Mnoge stvari koje se čine plod su navike i o njima se svesno ne razmišlja, pri čemu se navike teško menjaju; (3) Ljudi su motivisani da “učine pravu stvar”, iako se to ponekad ne otelotvoruje; (4) Na ponašanje ljudi utiču i njihova sopstvena očekivanja, s obzirom da oni žele da njihove akcije budu u duhu sa njihovim obavezama i vrednostima; (5) Ljudi su odbojni prema gubicima i drže se onoga što smatraju sopstvenim putem, dok se u isto vreme ne bi potrudili da “iskoče” izvan tog puta i nešto steknu; (6) Prilikom donošenja odluka ljudi su loše računčizije, oni su po pravilu fokusirani na nedavne događaje, i ne gledaju mnogo unapred te ne mogu adekvatno ukalkulisati verovatnoće jer su pod snažnim uticajem načina na koji se neki problem/informacija prezentuje i (7) Sami podsticaji i informacije za ljude nisu nužno dovoljni, ljudi, isto tako, moraju osetiti da su involvirani u događaje i “upotrebljivi” za efikasne promene.

O sve većoj fokusiranosti na promene ponašanja kada su u pitanju ekološke politike, kao sredstva za poboljšanje performansi u ovom domenu, govore i brojne teorije od kojih se posebno ističu:¹⁸ (1) *Teorija ubeđenja* - poznata je i kao “model deficita informacija” jer počiva na pretpostavci da je trenutno ponašanje aktera posledica nekog nedostatka svesti/znanja o pravim strategijama za ublažavanje ekoloških problema, a moguće ga je promeniti samo u slučaju pristupa pravim informacijama kao garancije za ostvarivanje željenog istog. Nedostatak ovakvog modela je i to što apstrahuje ulogu višestrukih faktora (ekonomski, kulturni, društveni pritisak) koji takođe determinišu ishode intervencija usred pružanja pravih i relevantnih informacija; (2) *Teorija razumnog delovanja (TRA) i Teorija planiranog ponašanja (TPB)* - pristalice prve teorije izdvajaju stav i subjektivne norme (percepcija pojedinaca o tome da li ljudi koji su mu važni misle da li treba ili ne da izvrši svoje ponašanje) kao dva faktora sa direktnim uplivom na namere ljudi da deluju. Pristalice TPB podvlače važnost opažene kontrole aktera nad sopstvenim ponašanjem. TPB ne razmatra nužno i stvarne postupke aktera, već tzv. “namere ponašanja”, i kao takva, smatra i ističe da su stavovi, subjektivne norme i percipirana kontrola ponašanja upravo faktori koji opredeljuju namere delovanja, koje zauzvrat predviđaju ponašanje. Nedostaci prethodno pomenutih modela ogledaju se u tome što ne pokrivaju jasno ra-

16 Opširnije u: Osbaldiston & Schott (2012); Brown & Hagen (2010); Knetsch (2003); Shogren & Taylor (2008); van den Bergh et al. (2000); Venkatachalam (2008); Hargreaves (2011); Kollmuss & Agyeman (2002); Osbaldiston & Schott (2012); Steg & Vlek (2009); Sunstein & Reisch (2013); OECD (2017); Gsottbauer & van den Bergh (2011); Kesternich & Rübhelke (2017); Stern (2000); Weidner (2013); Blankenberg & Alhusen (2019); Abramović et al. (2016); Pavlović (2019); Mitrović i Manić (2020).

17 Dawney & Shah (2005), Pp. 3-12.

18 Okumah et al. (2020), Pp. 2-6.

zumevanje normativnih, afektivnih i kognitivnih aspekata ljudskog ponašanja. Radi se o tome da pro-ekološko ponašanje ne mora biti inicirano čak i nužno pozitivnom namerom, jer su u igri i drugi faktori poput vremena i raspoloživih resursa, finansijskih sposobnosti i sl., koji komplikuju sami po sebi anticipiranje ponašanja oslonjenog isključivo na namere; (3) *Normativno-aktivacioni model* - koncipiran je sa namerom da pruži eksplicaciju moralnog bihevioralizma odnosno altruističkog i pro-socijalnog ponašanja među ljudima. Od suštinskog je značaja personalna norma čije su determinante pripisivanje odgovornosti prema sebi i svest o posledicama sopstvenog ponašanja, što sve skupa opredeljuje da li se akteri ponašaju altruistički ili ne. Nedostatak ovog modela ogleda se u činjenici da personalne norme ne pružaju uvid u to kako deriviraju iz šireg društvenog tkiva i to kako bi društveno koncipirane mere mogle da oblikuju i utiču na lične norme, a samim tim i na ponašanje; (4) *Teorija vrednosti-verovanja-norma* - ovaj model odslikava složenu vezu između vrednosti, verovanja, stavova i normi u zaštiti životne sredine. Ukazuje se na stav po kome vrednosti utiču na verovanja, a to zauzvrat utiče na lične norme, koje su direktan prethodnik ponašanja za zaštitu životne sredine. Identifikuju se tri glavne kategorije ponašanja za zaštitu životne sredine, i to: ekološko građanstvo, podrška politikama, i ponašanje u privatnoj sferi; (5) *Teorija stava-ponašanja-kontekst* - ovaj model posmatra ponašanje kao složen strukturno interaktivni ili dinamički ishod intrinzičnih ili unutrašnjih promenljivih - stavova i spoljašnjih ili kontekstualnih faktora - faktora situacije. Tvrdi se da tamo gde faktori situacije (npr. novčani podsticaji i troškovi, institucionalna i pravna podrška ili ograničenja, vreme), igraju slabu ulogu, veza stav-ponašanje je jaka; međutim, veza ne postoji ili je u najboljem slučaju slaba, kada situacioni faktori snažno deluju. To u konačnom znači da (pro-ekološko) ponašanje može biti predisponirano vremenskom i prostornom dinamikom.

Sunštajn¹⁹ smatra da je arhitektura izbora (društvena pozadina) uvek prisutna i da može proizvoditi i ogromne ekološke efekte. Prema istom autoru samo inkrementalne promene u osnovnoj arhitekturi (otkrivanje, upozorenja, povećana primetnost i upotreba društvenih normi) mogu imati ogroman uticaj na ponašanje individua, koji ponekad čak i natkriljuje uticaj bitnih ekonomskih podsticaja. U duhu prethodnog, u domenu zaštite životne sredine, necenovne intervencije, očuvajući slobodu izbora, imaju značajan potencijal.

Paše²⁰ je kritički nastrojen i smatra da bihevoristička ekonomika ne mora da pruži nužno bolje razumevanje ekoloških izazova i problema. Štaviše, moguće je doći do pogrešnih političkih zaključaka, što bi bila posledica pogrešnog tumačenja "deficita u ponašanju" ili "anomalija preferencija", s obzirom da mnogi inovativni pristupi u ekološkoj politici mogu da budu inspirisani konceptima ponašanja, ali ne mogu biti izvedeni iz njih u logičkom smislu, kao što se može reći za neoklasičnu ekonomiju. Upitno je izvođenje opštih preporuka, pošto su sami bihevoristički modeli veoma kontekstualno osetljivi, te njihove procene parametara nisu robusne. Stoga se predlaže da se iz koncepata sa ograničenom moći predviđanja ne donose prebrzo, previše dalekosežni zaključci, imajući u vidu da za implementaciju politike održivosti nedostaje perspektiva Javnog izbora. Često se ponašanje, prakse i kultura kao snažan ljudski faktor u energetsom sistemu, kroz interakciju između tehnologija, praksi i normi pojedinaca transponuju u određene obrasce (često neefikasne) upotrebe energije.

19 Sunstein (2013).

20 Pasche (2013).

Identifikacijom i inicijativama za promenu energetske neispravnog ponašanja u pet evropskih zemalja (Velika Britanija, Irska, Francuska, Italija i Španija) u svom radu bave se Akson et al.²¹ koji pružaju sveobuhvatan i strukturiran profil sadašnjih pristupa promeni ponašanja usredsređenog na energetiku. Inicijative su klasifikovane u 6 širokih kategorija: 1. intervencije u zajednici; 2. intervencije zasnovane na informisanju i podizanju svesti; 3. eko-okruzi; 4. događaji na izložbama; 5. energetske *switching*; i 6. intervencije usmerene na pametnu tehnologiju. Ove intervencije u promeni ponašanja povezanog sa energijom grupisane su prema kategorijama politika "Komunikacija i marketing" i "Pružanje usluga" i koncentrišu se na intervencije "Obrazovanje", "Modeliranje" i "Omogućavanje". Značajno oslanjanje na komunikacijske strategije, edukaciju i podizanje svesti o projektima promene ponašanja svedoče da će se takvi projekti verovatno boriti za postizanje održivih ili značajnih promena ponašanja - tzv. radikalne promene. Suprotno, "Fiskalne mere", "Propisi" ili "Zakonodavstvo" primenjivaće se samo da bi se postigao minimalni pomak u promeni ponašanja, što odražava nespremnost za široku uključenost u različite pristupe koji mogu pokrenuti promenu energetske neprihvatljivog ponašanja.

Za razliku od konvencionalnih, individualističkih i racionalističkih pristupa promeni ponašanja, teorija društvene prakse decentrira pojedince od analiza i usmerava pažnju na društvenu i kolektivnu praksu organizacije - široke kulturne entitete koji oblikuju percepcije, tumačenja i postupke pojedinaca u svetu. Polazeći od teorije društvene prakse, Hergrivas²² u svom radu nastoji da pruži objašnjenje za neuspeh u pokušajima promene ekološkog ponašanja koji počivaju na uskom pogledu na društvene promene, kojim se apstrahuje okolna materijalna infrastruktura, te pravni i društveni odnosi moći. Istovremeno se predlaže nekoliko načina na koje bi teorija društvene prakse mogla doprineti većem uspehu ekoloških politika. Prvo, potrebno je razmatrati određene domene svakodnevnog života, kao što su kuće ili radna mesta, kao empirijske arene u kojima se proučavaju utemeljene performanse i pregovara o čitavim snopovima prakse. Drugo, posebno se ukazuje na fokus na prakse zajednice i odnose među njima, jer se unutar ovih kolektivnih grupa uvek pregovara i transformiše praksa. Konačno, treće, procesi socijalizacije u ekološkoj sferi (koje prakse nameću ili to ne uspevaju) putem kojih se stvaraju novi društveni identiteti, interakcije i odnosi, čini se da zaslužuju dalju empirijsku pažnju.

U svom radu Šogrin & Teljor²³ istražuju potencijal bihevorističke ekonomike u smislu unapređenja nauke o ekologiji i ekonomije resursa. Traži se odgovor na 4 ključna pitanja: (1) Kako greške u ponašanju mogu uticati na razmišljanje o politici zaštite životne sredine?; (2) Kada su propusti u ponašanju relevantni za nauku o ekonomiji životne sredine?; (3) Da li je greška u ponašanju samo još jedan oblik tržišnog neuspeha? i (4) Imamo li novo bihevorističko-ekološko drugo-najbolje rešenje. Opšti zaključak jeste taj da dokazi iz bihevorističke ekonomike ostaju nedovoljni da podrže veliko odbacivanje teorije racionalnog izbora u ekonomiji životne sredine i resursa. Ali to ne znači da anomalno ponašanje ne postoji; prirodnim dobrima i uslugama često nedostaje aktivna arbitraža slična tržištu potrebna za podsticanje doslednog i racionalnog izbora. Na kraju, podvlači se to da je ključno identifikovati ekonomske okolnosti, institucionalne dizajne i društvene kontekste u kojima teorija racionalnog izbora funkcioniše i one u kojima ne uspeva da detektuje posmatrano ponašanje.

21 Axon et al. (2018).

22 Hargreaves (2011).

23 Shogren & Taylor (2008).

Kolmus & Agijman²⁴ u svom radu bave se analizom faktora za koje je pronađeno da imaju izvestan uticaj (pozitivan ili negativan) na pro-ekološko ponašanje kao što su demografski faktori, spoljni faktori (npr. institucionalni, ekonomski, društveni i kulturni) i unutrašnji faktori (npr. motivacija, pro-ekološko znanje, svest, vrednosti, stavovi, emocije, lokus kontrole, odgovornosti i prioriteta). Zaključak jeste taj da se najveći pozitivan uticaj na pro-ekološko ponašanje postiže kada unutrašnji i spoljni faktori deluju sinergistički. Kao moguće prepreke pozitivnom uticaju na pro-ekološko ponašanje najčešće se ističu stare navike.

U svom radu Sanštejn i Riš²⁵ identifikuju veliki broj opcija za pro-ekološko ponašanje. Naime, arhitekta izbora mogu biti u poziciji da biraju između kontinuuma od devet stilizovanih mogućnosti, označenih od najviše zelene do najviše sive: (1) zeleni mandat ili zabrana; (2) zeleno neispunjenje obaveza sa skupim odustajanjem; (3) zeleno neispunjavanje obaveza sa besplatnim odustajanjem; (4) aktivan izbor sa nekom pro-zelenom prezentacijom; (5) aktivan izbor sa neutralnom prezentacijom; (6) aktivan odabir sa nekom pro-sivom prezentacijom; (7) siva podrazumevana vrednost sa besplatnim odustajanjem; (8) siva greška sa skupim odustajanjem; (9) sivi mandat ili zabrana. Pri tome, troškovi izvršenja su, naravno, deo te analize, a takođe bi trebalo da se uzmu u obzir nezavisna vrednost slobode izbora i troškovi povezani sa njenom nadmoćnošću ("troškovi autonomije"). U prethodno predloženom kontinuumu arhitekture izbora isključuju se ekstremni regulativni polovi - (1) i (9), dok je izbor preostalih opcija determinisan analizom čiji je pristup u interesu birača i poverenjem da izbor koji arhitekta načine dovodi do definitivnih zaključaka po datom pitanju. Ako imaju razloga za stvarno uverenje da je zelena ili siva podrazumevana vrednost najbolja (sa stanovišta svih ili većine obaveštenih birača), trebalo bi da izaberu tu opciju. Međutim, ako se u tom slučaju pokaže da su troškovi odlučivanja i troškovi grešaka povezani sa aktivnim izborom previsoki da bi opravdali takav pristup skup razumnih opcija se sužava do tačaka (4) do (6) (sredina kontinuuma). Aktivno biranje s neutralnom prezentacijom privlačno je ako arhitekta izbora ne znaju koji je pristup najbolji iz prostog razloga što im nedostaju informacije ili je, pak, relevantna populacija heterogena. Ako, pak, arhitekta izbora nastoje da skrenu birače u određenom smeru oni mogu posegnuti za opcijom aktivnog biranja sa nekom vrstom neutralne prezentacije. Naravno, analiza mora biti drugačija ako se ukalkuliše efekat eksternalija. Ako bi odluke birača drugima nametnule značajne troškove (negativne eksternalije), argument za mandat ili zabranu značajno dobija na snazi i preuzima primat. Ponekad, međutim, mandati ili zabrane nisu izvodljivi kao političke stvari, a ponekad dolazi do razumnog spora oko toga da li su oni opravdani. U takvim slučajevima postoji ozbiljan argument za zeleni propust, čak i ako to nije nužno u interesu samih birača, pri čemu snaga istog zavisi od toga da li se spoljni uticaji čine značajnim i da li će biračima značajno pomoći, ili umesto toga, naneti štetu po zelene standarde. Međutim, i ovde treba biti oprezan sa analizom isplativosti, jer u zavisnosti od eksternalija "manje zelene" tačke na kontinuumu nemaju mnogo privlačnosti, a jedini potencijalni argument u njihovu korist je da su eksternalije skromne i da bi biračima bilo daleko bolje sa sivijim pristupom. Takođe se moraju razmotriti i sama pitanja redistribucije. Ako bi mandat imao ozbiljne negativne efekte na one na dnu ekonomske lestvice, te efekte takođe treba uzeti u obzir. U tom smislu, personalizovani pristup, izuzevši one koji ne mogu lako snositi relevantne troškove, mogao bi imati smisla. Međutim, čak i u slučaju opravdanog mandata ili zabrane, možda

24 Kollmuss & Agyeman (2002).

25 Sunstein & Reisch (2013).

bi se mogli preduzeti koraci za pružanje ekonomske pomoći onima kojima je potrebna. Sve u svemu, opšti zaključak jeste taj da niko ne bi trebalo da favorizuje situaciju u kojoj arhitekta izbora biraju one opcije koje potrošače mnogo koštaju a donose samo skromne ekološke koristi.

Čjang i drugi²⁶ u svom radu ključnom dimenzijom pro-ekološkog ponašanja smatraju lokus kontrole - uverenje o sposobnosti da se situacija promeni akcijom. Istražujući predisponirajuće faktore lokusa kontrole na primeru Tajvana (N=473), pomenuti autori su otkrili da emocionalna stabilnost može biti predisponirajući faktor za unutrašnji lokus kontrole i pro-ekološkog ponašanja. Tako su rezultati studije pokazali da se ljudi sa većom emocionalnom stabilnošću i jačim unutrašnjim lokusom kontrole češće uključuju u pro-ekološko ponašanje. Stoga, da bi se promovisalo ponašanje za zaštitu životne sredine kroz edukaciju o zaštiti životne sredine, potrebno je ojačati svest ljudi o samokontroli kako bi im se omogućilo da ostanu hladnokrvni i mirni. Drugim rečima, kada je osoba strpljiva i snažna i pokazuje druge karakteristike visoke emocionalne stabilnosti, ta osoba može imati veći nivo unutrašnjeg lokusa kontrole i, kao takva, mogla bi aktivno pokušavati da kontroliše svoje okruženje, traga za znanjem i informacijama za rešavanje ekoloških pitanja i pokuša da preduzme ponašanje za zaštitu životne sredine. S druge strane, kada je osoba osetljiva, nestrpljiva, impulsivna, emocionalna i pesimistična, ili je imala visok nivo neurotičnosti, veća je verovatnoća da će na tu osobu uticati spoljašnji lokus kontrole, pa neće uspeti da napravi promene ili promoviše ishod koji bi za krajnji efekat imao pro-ekološkog ponašanja. Stoga bi edukatori zaštite životne sredine i grupe za zaštitu trebali posebnu pažnju usmeriti upravo na lokus kontrole.

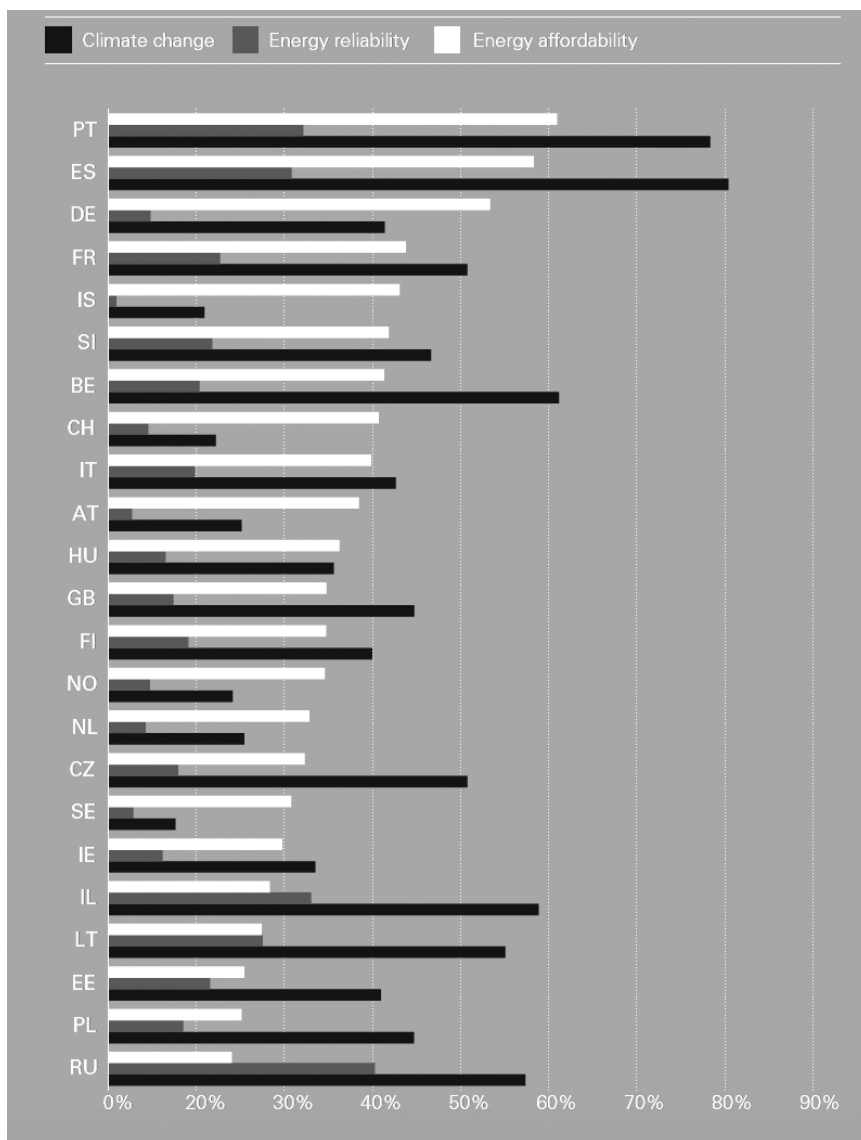
4. PRILOG VERIFIKACIJI ZNAČAJA BIHEVIORISTIČKE EKONOMIJE ZA EKOLOŠKI RAZVOJ I UNAPREĐENJE NA NIVOU EVROPSKE UNIJE

Evropska unija prepoznala je značaj uvida biheviORISTIČKE ekonomike za analizu različitih područja politike, pa i ekologije.²⁷ Interesantno istraživanje o energetske sigurnosti i preferencijama, kao i klimatskim promenama nudi osmi krug Evropskog društvenog istraživanja (*European Social Survey - ESS*) sprovedeno u periodu avgust 2016 - decembar 2017 na uzorku od 23 zemalja (N=44.387). Nalazi pokazuju da je u sve 23 pojedinačne zemlje visok % ispitanika koji su izrazili veoma veliku ili izuzetnu zabrinutost za problem tzv. energetske trileme - miks po pitanju pouzdanosti snabdevanja energijom, klimatskih promena i pristupačnosti (dostupnosti) energije. Međutim, ako se posmatra nacionalni nivo postoje varijacije po pitanju pojedinačnih aspekata energetske trileme, što je direktna posledica različitih uticaja klimatskih promena i energetske izazova sa kojima se konkretna zemlja suočava (videti Sliku 1). Međutim, glavni problem je taj što i pored toga što evropljani prepoznaju probleme klimatskih promena i energetske efikasnosti, oni su i dalje nedovoljno motivisani za značajne zaokrete u svopstvenom ponašanju.

26 Chiang et al. (2019).

27 European Union (2016).

► **SLIKA 1. ZABRINUTOST OKO KLIMATSKIH PROMENA, ENERGETSKE POUZDANOSTI I DOSTUPNOSTI ENERGIJE (% VEOMA/EKSTREMNO ZABRINUTI)**



Napomena: Jedinica posmatranja i ispitanici - Istraživanjem je obuhvaćena 21 evropska zemlja iz EU/EFTA područja (Austrija, Belgija, Češka, Estonija, Finska, Francuska, Nemačka, Mađarska, Island, Irska, Italija, Litvanija, Holandija, Norveška, Poljska, Portugal, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska i Velika Britanija), Ruska Federacija i Izrael. Ciljna populacija definisana je kao sve osobe starije od 15 godina (bez gornje starosne granice) koje žive u privatnim domaćinstvima (jedna osoba koja živi sama ili grupa ljudi koja živi u istoj stambenoj jedinici sa sopstvenim ulaznim vratima koja se mogu zaključati) u svakoj zemlji, bez obzira na nacionalnost, državljanstvo ili jezika.

Izvor: EUROPEAN SOCIAL SURVEY, European Attitudes to Climate Change and Energy: Topline Results from Round 8 of the European Social Survey, ESS TOPLINE RESULTS SERIES, ISSUE 9, September 2018, Pp. 6

Evropa je još uvek daleko od postizanja održivog nivoa potrošnje i proizvodnje. U samom središtu izazova na putu dostizanja više ekološki, socijalno i ekonomski održivije Evrope nalazi se održiva potrošnja dobara i usluga, koja se mora unapređivati kako bi Unija ispunila svoje unutrašnje i spoljašnje ciljeve i obaveze vezane za uticaje na životnu sredinu, na primer, zaustavljanje gubitka biodiverziteta i smanjenje emisije staklenih gasova. Kako bi postigla ciljeve održivog razvoja iz Agende 2030 bitno je da EU usvoji holistički i sistemski pristup u cilju postizanja radikalnih promena ka održivijoj potrošnji (eng. *sustainable consumption*)²⁸. Za naredni period u tom smislu od ključnog značaja su sledećih pet ključnih mogućnosti za intervencije na nivou EU, i to:²⁹

- Aktivno promovisanje zelene fiskalne reforme, u širem spektru sektora, stvarajući uslove za države članice da postepeno prebace poresko opterećenje sa rada na upotrebu neobnovljive energije i prirodnih resursa.
- Uspostavljanje centralizovanog sistema za informisanje o ekološkim proizvodima za podršku industriji i regionalnim inicijativama u tranziciji, usmeravanje investicija i omogućavanje sigurnog izbora potrošača. Ovo uključuje obezbeđivanje pouzdanih i uporedivih informacija i metrike, sveobuhvatniji prikaz uticaja uvoza iz EU i rešavanje problema erozije poverenja koju trenutno stvara širok spektar ekoloških zahteva na unutrašnjem tržištu uspostavljanjem robusnog i pouzdanog okvira za otkrivanje informacija o proizvodima.
- Obezbeđivanje sredstava za unapređenje programa održive potrošnje.
- Istraživanje najbolje prakse i skalabilnosti integrisanja biheviroističkih uvida u politike, sa ciljem da se pronađu uravnoteženi i transparentni načini da se zdraviji, sigurniji i održiviji izbori u isto vreme učine lakšim i jeftinijim.
- S obzirom na veličinu javnih nabavki u ekonomiji EU, bitno je i proširenje cirkularnih i zelenih smernica za nabavke na više sektora/grupa proizvoda i postepeno pretvaranje smernica u obavezne zahteve.

Kako bi se osiguralo da prethodne intervencije budu dobro osmišljene i targetirane (a samim tim i efikasne) od suštinskog značaja je i razumeti i uzeti u obzir i biheviroističke aspekte artikulisanja politike zaštite životne sredine, gde su posebno obećavajući domeni za tako nešto upravljanje otpadom i efikasnost resursa, transport, vodni sektor i usklađenost sa životnom sredinom. Pri tome, biheviroističke nalaze i uvide moguće je koristiti kao alat u svim fazama procesa kreiranja politika počev od identifikacije izvora problema, do evaluacije opcija politika i dizajna mera i razvoja efikasne implementacije politike.

I pored toga što su EU i njene države članice usvojile čitav set zakona čiji je prevashodni cilj zaštita prirodnog okruženja, izgradnja održive budućnosti i ublažavanje klimatskih promena, napredak na ovim poljima ostaje mešovit. Primera radi, EU je na putu da dosegne cilj smanjenja emisije gasova staklene bašte, poveća resursnu produktivnost i stopu recikliranja, ali su i dalje usložnjeni problemi gubitka biodiverziteta, prekomernog trošenja dobara i usluga i degradacije ekosistema. Kako bi se ubrzala ekološka tranzicija u svetlu EU ključne preporuke biheviroističke ekonomije odnose se na sledeće:³⁰

28 U pitanju je korišćenje proizvoda i usluga koji podižu kvalitet života, uz istovremeno minimiziranje eksploatacije prirodnih resursa i toksičnih materijala, kao i emisije otpada i zagađujućih materija kako se ne bi ugrozile potrebe budućih generacija.

29 Pantzar et al. (2018), Pp. 5

30 European Environment Agency (2016), Pp. 34-36.

- *Osmisliti i koristiti komunikaciju kao instrument politike za poboljšanje implementacije* - U cilju osiguranja efikasnih rezultata, komunikacijsko razmišljanje treba inkorporirati u kreiranje politike od najranijih faza pa nadalje. Treba ipak imati u vidu, da je komunikacija dopuna, a nikako supstitut za druge instrumente politike poput regulacije, zabrana, poreza i subvencija, kako bi se uticalo na obrasce ponašanja.
- *Identifikovati i razumeti svoju publiku i oslušivati* - Jasno je da samo komuniciranje ne može dovesti do tranzicije u čitavom društvu kako je zacrtano u političkom cilju EU da se dobro živi u granicama naše planete. Ključno pitanje na koje će targetirani segmenti očekivati odgovore glasi "Šta je to za mene?" Posebnu ulogu imaju društveni mediji u smislu ponude novih i inovativnih načina slušanja i identifikovanja ciljne publike.
- *Uključiti se i biti transparentan i pristupačan* - Suštinski deo javne komunikacije jeste izgradnja «brenda» institucije, koja će podstaći i olakšati učešće javnosti, te ojačati poverenje javnosti u tu instituciju i podstaći prihvatanje mera zaštite životne sredine u javnosti.
- *Odabrati glasnika koji najviše odgovara prirodi poruke koja se želi poslati* - U zavisnosti od poruke, javne vlasti nisu nužno glasnik koji je najpogodniji za generisanje promene ponašanja, što se tumači time da su odluke i stavovi ljudi u velikoj meri pod uticajem društvenog konteksta i svojih vršnjaka. Međutim, sa druge strane, treba imati u vidu da su javne vlasti izvor informacija od najvećeg poverenja gde je ilustrativan primer izračunavanje i širenje informacija o emisijama stakleničkih plinova iz industrijskih objekata.
- *Shvatiti kontekst i kontekstualizirati sopstvenu poruku* - Ovde se ima u vidu mogućnost da se u vremenu opštih ekonomskih ograničenja, diskursu i agendi koja se tiče životne sredine može oduzeti prioritet u korist proekonomskog diskursa. Iz tog razloga, komunikacija ne može biti efikasna bez razumevanja konteksta publike. U vremenu dominacije društvenih medija i interneta od krucijalnog interesa za javne komunikatore jesta da poštuju ograničeno vreme publike i što više sažimaju nove informacije.
- *Dizajnirati komunikacije tako da privuku emocije i aktiviraju osećaje kod ljudi* - ima se u vidu činjenica da iracionalne i impulsivne osobine prilikom našeg odlučivanja čine naše ponašanje otvorenim za emocionalne uticaje, pa je kroz komunikaciju potrebno uticati na pojavu suptilnijih načina ponašanja.
- *Neka vaša poruka bude jednostavna i ciljana* - bitno je da poruka bude relevantna i lako prijemčljiva ciljanoj publici. Ovde je bitan ranije pomenuti instrument podsticanja koji se temelji na konceptu koji olakšava ljudima da učine "pravu" stvar, što u komunikaciji o životnoj sredini odgovara odabiru održivije alternative.
- *Neka vaša komunikacija bude relevantna* - Poruka i tema treba da budu bliski u vremenu i prostoru vašoj publici, i da budu lične i praktične; s druge strane odgovori i dijalog treba da budu na visokom nivou. Prepoznajte da pozitivni uticaji radnji potrebnih u kratkom roku često nisu vidljivi mnogo kasnije. Ovo vremensko kašnjenje moglo bi umanjiti osećaj "hitnosti" i oslabiti podsticaj za donošenje ekološki prihvatljivih odluka.
- *Odabrati i ponovo postaviti "ostvarive" ciljeve* - Predstavljanje ekoloških ciljeva kao nereálnih ili neostvarivih moglo bi navesti ljude da zanemare ili potpuno negiraju problem. Opšti cilj promene ponašanja kod pojedinca treba se zasnivati na pretpostavci da "možemo napraviti razliku".
- *Predvideti i upravljati rizicima* - Osim mogućnosti, brzina promena u svetu onlajn komunikacija može doneti mnogo neizvesnosti i rizika za komunikacione stručnjake,

uključujući nedostatak kontrole nad korporativnim imidžom, neplanirano širenje informacija i pitanja zaštite privatnosti i autorskih prava. Imperativ je da komunikatori analiziraju potencijalne rizike i da shodno tome ažuriraju i prilagođavaju svoje komunikacione procese.

- *Biti u toku sa novim komunikacijskim trendovima i alatima* - Dopiranje do ciljane publike/zainteresovanih strana zahteva da budu prisutni i aktivni u javnoj raspravi na platformama po svom izboru. Posmatrajte, usvajajte i budite fleksibilni pri izboru alata i identifikovanja zainteresovanih strana.

Nema sumnje da u zbiru naše ponašanje i ponašanje domaćinstava vrši snažan uticaj na ekološku sferu. Međutim, i pored ove spoznaje evropljanima je teško povezati ličnu potrošnju i ponašanje sa krupnim problemima poput zagađenja, klimatskih promena, iscrpljivanja prirodnih resursa i gubitka biodiverziteta. I pored njihove brige i razvijene svesti o značaju životne sredine, ovo se najčešće ne prenosi i na stvarno njihovo ponašanje, o čemu najbolje svedoče empirijski nalazi u Tabeli 2, putem kojih su procenjene troškovno stanje i sektorske implikacije kao i sugerisani načini za određene promene u ekološkoj sferi.

► TABELA 2. ČINJENICE I POLITIČKI IZAZOVI EKOLOGIJE NA NIVOU EU - 7 OBLASTI I KLJUČNE PORUKE, KORISTI I POTENCIJALI

<p>1. EKOLOŠKA POLITIKA I EKONOMIJA <i>Optimalan prelazak na nisko-ugljeničnu i resursno efikasnu ekonomiju</i></p>	<p>Ekološke politike moraju biti stavljene u funkciju pružanja pomoći Evropskoj uniji na putu prelaska na održiviju i rezilijentniju ekonomiju u skladu sa vizijom EU do 2050. godine o neto ekonomiji bez ugljenika, konkurentskoj i inkluzivnoj, koja poštuje ekosisteme i ograničenost resursa. Potrebno je striktno se pridržavati zlatnog pravila Evropskog zelenog dogovora "Ne nanosi štetu" i podupirati postizanje i realizaciju klimatskih i ekoloških ciljeva do 2030 i 2050 godine.</p> <p>Ekološki porezi na nivou EU uključuju poreze na energiju, transport, zagađenje i resurse. U 2018. godini, ekološki porezi iznosili su 2,4 odnosno 6%, sa ukupnim prihodom od ekoloških taksi od EUR 324.6 milijardi (EU-27). Od 2000. godine u strukturi ekoloških poreza dominira porez na energiju, sa 77,8% udela u 2018. godini, pri čemu 19,1% otpada na transport i 3,3% na zagađenje/resurse.</p> <p>U narednom periodu potpuno efikasne cene fosilnih goriva (uračunavajući i troškove zaštite životne sredine) mogle bi izazvati da globalne emisije CO2 budu niže za 28%, broj smrtnih slučajeva usled zagađenosti vazduha povezanog za fosilnim gorivima 46% niži, poreski prihodi veći za 3,8% (BDP), sa neto ekonomskim koristima koje odgovaraju 1,7% globalnog BDP-a.</p>
---	---

2. ZELENI RAST, POSLOVI I DRUŠTVENI UTICAJ

Ekološka politika doprinosi strukturnom pomaku u ekonomiji promovirajući rast i radna mesta povezana sa čistijim, efikasnijim proizvodima, uslugama i procesima. Eko-industrija ili ekološka ekonomija je mali, ali brzo rastući segment ukupne ekonomije.

Ekološka (zelena) ekonomija rastući je segment ukupne ekonomije, koji pokriva proizvođače roba i usluga širom ekonomije sa fokusom na zaštitu životne sredine i upravljanje resursima.

- Ekološka ekonomija EU je i dalje malog obima (2,2% BDP-a u 2017. godini), ali raste, nadmašujući ukupnu ekonomiju (3,2% godišnji rast u poređenju sa 1,4% rasta ukupne ekonomije u periodu 2000-2017).
- Sa 3,1 milion zelenih radnih mesta u 2000. godini ovaj broj je porastao na 4,2 miliona u 2017. godini.
- 39% dodate vrednosti zelene ekonomije potiče od upravljanja energijom, 27% od upravljanja otpadom, 13% na bazi otpadnih voda.
- Ukupni izdaci (EU-27) za zaštitu životne sredine (domaćinstva, firme, vlade) iznosili su EUR 269.1 milijardi u 2019. godini (1,9% BDP-a), pri čemu EUR 51.5 milijardi otpada na kapitalne investicije.

Što se tiče zelenog sektora u EU ključna uska grla tiču se obnovljivih izvora energije i resursne efikasnosti (inženjering, instalacije, revizija i sl.), elektrotehnike, informaciono-komunikacionih tehnologija, materijala i konstrukcija. Za globalnu konkurentnost i dugoročni uspeh zelenog sektora EU od ogromnog značaja je i kvalifikovana radna snaga.

Kako bi se u narednom periodu iskoristili potencijali zelenog rasta, potrebe za zelenim ulaganjem procenjuju se na nivou od 2 do 8% BDP-a. Miks mera resursne efikasnosti i cirkularnosti mogu doneti ukupni godišnji benefit od EUR 1.8 triliona, podižući raspoloživi prihod domaćinstava za 11% do 2030. godine. Snažana javna finansijska podrška ubrizgana u sektor cirkularne ekonomije može u narednim godinama ojačati investicionu vrednost za EUR 320 milijardi.

Ključnim prioritetom u ovoj oblasti smatra se zelena tranzicija, pri čemu mere oporavka od pandemije COVID-19 takođe treba staviti u funkciju realizacije dugoročnih ciljeva u duhu parole "build back better", zahtevajući pojačavanje reformskih napora i implementaciju, usklađivanje sa pravnom tekovinom EU u oblasti zaštite životne sredine. Budžetom za period 2021-2027. godine predviđeno je izdvajanje preko 1,8 triliona evra u cilju pružanja podrške politikama EU i oporavku, gde 30% ukupnog iznosa ide na klimu i životnu sredinu.

3. RESURSNA EFIKASNOST

Prelazak na održivu ekonomiju zahteva korišćenje manje resursa i njihovu efikasniju upotrebu. Povećanje resursne efikasnosti znači proizvodnju jedinica ekonomske proizvodnje sa manjom količinom resursa (sirovina, energije) u proseku kao i do sada. Inicijativa EU za efikasnu upotrebu resursa integrisana je u sve glavne politike EU, kao što su cirkularna ekonomija, klimatske i energetske politike itd.

- Resursna produktivnost (EU-27) porasla je za 36,5% u periodu 2000-2019, putem povećanja od 30% u BDP-u, praćenog padom u potrošnji domaćeg materijala, što upućuje na apsolutno razdvajanje BDP-a i resursnu upotrebu u tom periodu. Međutim, veći deo rasta resursne produktivnosti vezuje se za period posle 2008. godine, što se dovodi u vezu sa nižim nivoom potrošnje domaćeg materijala usled krize. I dok je ekonomija pokazivala znake brzog oporavka, posebno do 2013. godine, domaća potrošnja materijala ostala je niska na 90-95% one iz 2000. godine za period 2012-2019.

Međutim, treba imati u vidu da održiva budućnost zahteva ekonomiju neutralnu prema ugljeniku putem cirkularnih rešenja gde je ekonomski rast odvojen od korišćenja resursa – “doing more with less”. Pri tome, procene su da se resursna efikasnost može povećati 4 do 10 puta do 2050. godine, gde su ključni sektori po pitanju potencijala rasta hrana, stanovanje i mobilnost, što predstavlja 60% budžeta domaćinstava EU i 80% potrošnje resursa.

Za postizanje klimatske neutralnosti do 2050. godine, očuvanje našeg prirodnog okruženja i jačanje naše ekonomske konkurentnosti potrebna je potpuno kružna ekonomija. Danas je ekonomija EU i dalje uglavnom linearna, sa samo 12% sekundarnih materijala i resursa koji su vraćeni u ekonomiju. EU mora ubrzati tranziciju ka modelu regenerativnog rasta koji planeti vraća više nego što joj je potrebno, te smanjiti njen uticaj na potrošnju udvostručivanjem stope kružne upotrebe materijala u deceniji koja sledi.

Resursna efikasnost može dovesti do finansijskih ušteda, smanjenja rizika u snabdevanju, te pojave inovacija i novih tržišnih mogućnosti, štedeći najmanje 600 milijardi evra za preduzeća u EU, dok su u kombinaciji sa kružnim merama koristi mnogo veće. Podizanje resursne produktivnosti za 1-2% godišnje (uz konzervativne pretpostavke tehnoloških promena) može prouzrokovati rast BDP-a od 1% i zaposlenosti od 0,5% do 2030. godine, dok su moguća i veća povećanja resursne produktivnosti (2-3%), što bi bilo omogućeno bržom promenom tehnologije i većim nivoom cirkularnosti, što bi generisalo i šire društveno-ekonomske koristi za EU.

I pored činjenice da su privatne investicije u cirkularnu ekonomiju na nivou EU-27 iznosile preko 15 milijardi evra u 2017. godini, obezbeđujući 125,8 milijardi evra dodate vrednosti i 3,5 miliona radnih mesta, i dalje većina punog potencijala cirkularne ekonomije - koncentrisanje na cirkularni dizajn i proizvode; prevenciju otpada; trajnost i ponovnu upotrebu; cirkularni poslovni modeli, te efikasnost i sinergija - tek čeka da bude otključana.

4. CIRKULARNA EKONOMIJA

Kako bi se smanjilo iscrpljivanje resursa i degradacija životne sredine, mora da se pređe na održiviju, otporniju i odgovorniju potrošnju i proizvodnju u skladu sa principima "kružne ekonomije" sa vrednošću materijala i proizvoda koji se održavaju (i oporavljaju) u ekonomiji što je duže moguće i stvaranje otpada svedeno na minimum. Usvajanje cirkularne ekonomije sastavni je deo puta održivosti, sa velikim potencijalima za otključavanje i za radna mesta i rast.

- Uprkos naporima na nivou EU i nacionalnih država, generisanje otpada u EU-27 nikako ne opada, pri čemu će samo odvajanje ekonomskog rasta od otpada zahtevati ogromne napore duž lanca vrednosti i u domaćinstvima.
- Ukupna proizvodnja otpada iz svih ekonomskih aktivnosti procenjuje se na 2,2, milijardi tona godišnje od 2004. godine (preko 2,3 milijarde tona u 2018. godini) ili 5-5,2 tona po stanovniku (izuzimajući 2008. godinu), sa jednim građaninom koji stvara u proseku skoro pola tone komunalnog otpada.
- Ukupna proizvodnja otpada (apstrahujući glavni mineralni otpad) bila je 6,7% veća u 2018. godini u odnosu na 2008. godinu (812 miliona tona naspram 761 milion tona) i 5,7% veća po stanovniku (1,82 tone po stanovniku naspram 1,72 tone po stanovniku).
- Reciklaža otpada na nivou EU-27 iznosi 56% ukupno (2016. godina) i to 47,4% za komunalni otpad (2018), 67,5% za ambalažni otpad i 41,7% za plastičnu ambalažu (2017. godina i 34,8% za e-otpada (2018. godina)).
- Kružna stopa upotrebe materijala iznela je 11,9% u 2019. godini (EU-27).
- Cirkularna ekonomija (1% BDP-a Evropske unije) privukla je 15 milijardi evra privatnog kapitala i obezbedila 3,5 miliona radnih mesta (EU-27, 2017. godina).

Akcioni plan EU za cirkularnu ekonomiju iz 2020. godine (Circular Economy Action Plan - CEAP) naslanja se na industrijsku strategiju EU i, kao takav, pomaže u borbi protiv klimatskih promena i očuvanju prirodnog okruženja EU. Nastoji osigurati da proizvodi plasirani na tržište EU budu osmišljeni tako da održivost traje duže; da se lakše ponovo koriste, popravljaju i recikliraju; da sve više ugrađuju reciklirani materijal; da je jednokratna upotreba ograničena; da se bori sa prevremenim zastarevanjem i uništavanjem neprodate trajne robe. Predstavlja mere za:

- fokusiranje na ključne lance vrednosti sa visokim potencijalom kružnosti: elektronika, plastika, tekstil i građevinarstvo;
- osiguranje manje otpada i veću vrednost;
- učiniti da cirkularna ekonomija funkcioniše za ljude, regione, gradove: podržavanje veština, pravedna tranzicija i urbane inicijative;
- pozabaviti se međusektorskim (sinergija sa klimatskim promenama, energijom, državnom pomoći, pravilima održivog finansiranja itd.) i globalnim pitanjima;
- ažurirati praćenje korišćenja resursa i materijalnih tragova.

Benefiti pomenutom akcionog plana uključuju uštedu resursa i finansija; smanjene rizike u snabdevanju i otpadu; inovacije, konkurentnost (prednost prvog pokretača, imidž korporacije itd.) i rast BDP-a; održive proizvode za kupce; lokalne poslove (društvena integracija), od kojih su mnogi u malim i srednjim preduzećima.

5. R&D I EKO-INOVACIJE

Eko-inovacija je sposobnost preuzimanja novih ideja i njihovog pretvaranja u komercijalne rezultate u korist ekoloških poboljšanja. Njihova ekonomska analiza ispituje kako ekonomski agenti međusobno deluju i koji faktori na njih utiču.

- Rashodi za istraživanje i razvoj (EU-27) iznosili su 294,5 milijardi evra u 2018. godini (2,18% BDP-a), sa ključnim pokretačem u liku poslovnog sektora.
- Aktivnosti istraživanja i razvoja koje finansira vlada - u budžetskom sektoru i šire - iznosile su 92 milijardi evra u 2019. godini (EU-27), od čega je 2,3% direktno alocirano na životnu sredinu, a dodatnih 27,6% se u određenoj meri dovesti u vezu sa ekologijom (u transportu, energetici, industriji, zdravstvu, poljoprivredi).
- U 2019, najbolji izvođači eko-inovacija u EU-27 bili su Luksemburg, Danska, Finska, Švedska, Austrija i Nemačka.
- Istraživanje i razvoj i ekološke inovacije u oblasti životne sredine, sa nizom prednosti, pokretač su održivog rasta i radnih mesta u EU.

Isplativost eko-inovacija ogleda se u smanjenju emisije i troškova zagađenosti, i mogu poboljšati korporativni imidž i prihode od prodaje, te samu konkurentnost.

Istraživanje i razvoj i ekološke inovacije u oblasti životne sredine, sa nizom prednosti, pokretač su održivog rasta i radnih mesta u EU. Inovacije su ključne za pametan i održiv rast i za globalnu konkurentnost. Eko-inovacije su sve inovacije koje napreduju ka zelenijoj i održivijoj ekonomiji smanjenjem pritiska na životnu sredinu, povećanjem otpornosti ili efikasnijom upotrebom prirodnih resursa. Akcioni plan EU za ekološke inovacije (EU's Eco-innovation Action Plan) iz 2011 godine i Inicijativa unije za inovacije (Innovation Union initiative) dali su inicijalni podsticaj za razvoj ekoloških proizvoda, tehnologije i usluga u EU, što se sada može dodatno pojačati putem Evropskog zelenog dogovora, podstičući ekonomski rast i transformativne promene ka zelenoj i digitalnoj transformaciji. Očekuje se da će zelena tranzicija, zasnovana na eko-inovacijama i velikim zelenim investicijama u okviru Zelenog dogovora EU, podstaći zelenu ekonomiju, povećavajući njen udeo u BDP-u znatno iznad sadašnjih 2%.

6. ZELENE I ODRŽIVE FINANSIJE

- Akcioni plan EU za održive finansije (EU's Sustainable Finance Action Plan) preusmerava tokove kapitala ka održivosti, integriše takve aspekte u upravljanje rizikom i podstiče transparentnost i dugoročnost.
- EU-27 je potrošilo 269 milijardi evra na zaštitu životne sredine, uključujući 51,5 milijardi kapitalnih ulaganja u 2019.
- Trenutni nivo investicija treba približno udvostručiti kako bi EU do 2030. godine bila na putu ka održivosti.
- Izdavanje zelenih obveznica značajno je usporeno u 2018., ali je ponovo ubrzano u 2019. godini dostigavši skoro 260 milijardi USD, dok je udeo zelenih, društvenih obveznica i obveznica održivosti nastavio da raste.

Akcioni plan za održive finansije postavlja tri široka cilja. Kako bi se preusmerio tok kapitala u pravcu održivosti, pomenuti plan uključuje sistem klasifikacije održivih aktivnosti EU (Taksonomija EU, operativan od 2023.); standarde i oznake za održive finansijske proizvode (npr. standardi zelenih obveznica EU); pomoć u razvoju održivih projekata, te uključivanje održivosti u finansijsko savetovanje i merila održivosti (npr. o niskouglednosti). Integrisanje u upravljanje rizicima uključuje integraciju održivosti u rejtinge i istraživanje tržišta, u bonitetne zahteve banaka i osiguravajućih kompanija i razjašnjavanje dužnosti institucionalnih investitora i menadžera imovine (fiducijarna dužnost). Povećanje transparentnosti i dugoročnosti zahteva otkrivanje održivosti (nefinansijskih informacija) i računovodstvo zaštite životne sredine od strane kompanija, kao i podsticanje održivog korporativnog upravljanja i prevazilaženje kratkovidnosti tržišta kapitala. Redefinisanjem strategije održivog finansiranja moguće je ojačati pristup EU održivim investicijama i finansijama, kao integralnim delom Zelenog dogovora EU.

7. TRŽIŠNI INSTRUMENTI

Tržišni instrumenti (MBI), kao što su ekološke takse, sistemi dozvola kojima se može trgovati ili ciljane subvencije, isplativ su način zaštite i poboljšanja životne sredine. Oni podstiču firme i potrošače da se odluče za zeleniju proizvodnju ili proizvode. Vlade se takođe mogu odlučiti za fiskalnu reformu životne sredine ili reformu ekološki štetnih subvencija.

Ekonomski ili tržišno zasnovani instrumenti (MBIs) imaju za cilj da isprave tržišne nedostatke putem određivanja cena, jačajući princip zagađivač plaća (polluter-pays principle -PPP). Ovakvi instrumenti odnose se na: poreze, takse, naknade, sisteme za povraćaj depozita; subvencije; i tržišna/ razmenljiva prava.

- Ekološki porezi činili su 2,4% BDP-a (EU-27) i 6% ukupnih poreskih prihoda, što je ekvivalentno iznosu od 324,6% milijardi u 2018. godini.
- U strukturi ekoloških poreza dominira porez na energiju (77,7%) i takođe uključuje transport (19,1%) i poreze na zagađenje (3,3%).
- Ukupne subvencije EU u vezi sa energijom su u 2016. godini iznosile 169 milijardi evra, od čega 55 milijardi otpada na fosilna goriva i 76 milijardi na obnovljive izvore.
- U postizanju klimatskih i drugih ciljeva EU do 2030. godine fleksibilan i isplativ alat može biti trgovanje emisijama.

Izvor: <https://ec.europa.eu/environment/enveco/studies.htm>

Za Evropu je od ključnog značaja u narednom periodu da se u centar ekonomskog oporavka i zelenog diskursa stave upravo održivost i dobrobit za sve. Ovo podrazumeva sledeće:³¹

31 FEPS (2020), Pp. 9-18.

- 1) Osnovu za strukturne reforme treba da čine koordinirani planovi ekonomskog i društvenog oporavka koje treba staviti u službu postizanja ciljeva održivog razvoja iz Agende 2030, tako što će njima biti pokriveni svi ključni segmenti (stanovanje, mobilnost, energija, hrana i sl.)
- 2) Jedan od instrumenata za adekvatan odgovor u kriznim vremenima jeste i distribucija ugljeničnih dividendi - U uslovima niskih cena nafte, EU i države članice trebale bi obrisati budžetsku stavku koja se odnosi na subvencije za fosilna goriva i tako kreirati uštedu ravnomerno alociraju građanima kako bi kompenzovali određene troškove tranzicije. To bi u konačnom rezultiralo dekarbonizacijom ekonomije, dok istovremeno dividende od ugljenika mogu poprimiti i oblik naglog smanjenja oporezivanja rada, što bi bilo nadoknađeno povećanjem ekoloških taksi.
- 3) Podrška transformaciji i smanjenju multidimenzionalne nejednakosti može se realizovati i politikom dvostrukih beneficija (programi zelenog socijalnog stanovanja; besplatan niskougljenični javni prevoz u urbanim područjima; zahtevi za iznamljivanje ili prodaju nekretnina koje su energetski efikasne; pravično zeleno oporezivanje, kao što je promenljiva poreska struktura na potrošnju; dodatne luksuzne takse za podsticanje održive potrošnje, a koje se odnose na vrhunske sportske automobile, jahte ili privatne avione, velike kuće i luksuzni turizam, imajući u vidu da se radi o proizvodima sa posebno visokim ekološkim eksternalijama; mere za poboljšanje inkluzivnosti u zelenoj ekonomiji podržavanjem zelene i socijalne ekonomije, programa zelene obuke i obrazovanja za nekvalifikovane radnike i mlade i sl.), što je prepoznato u evropskom zelenom dogovoru, a koja ne ostavlja nikog iza sebe, koja stvara uslove za akceleraciju održive tranzicije i konvergenciju u životnom standardu i blagostanju svih građana.
- 4) Rezilijentnost društva moguće je dostići i uz pomoć ekonomije zelene nege i klimatske adaptacije - prethodno rečeno iziskuje: jačanje adaptibilnih kapaciteta zdravstvenih sistema; obezbeđenje odgovarajućeg nivoa finansiranja; uvođenje društvenih inovacija za jačanje otpornosti na sanitarne, ekološke ili ekonomske šokove; rešavanje ključnih zdravstvenih pitanja životne sredine, kao što su zagađenje i buka, kao deo prevencije bolesti; ubrzanje dekarbonizacije i cirkularnosti zdravstvenog sektora kroz istraživanje i razvoj i investicije; garantovanje pristupa zelenim i plavim površinama kao deo politike promocije zdravlja i evropske strategije biodiverziteta, s obzirom na njihov dokazan pozitivan uticaj na zdravlje.
- 5) Prevazilaženje finansijskog jaza u vezi sa zelenim dogovorom i tranzicijom održivosti što se dodatno nameće u uslovima pandemije usled sve većih potreba za izdržavanjem domaćinstava suočenih sa gubitkom prihoda i zaposlenja, kao i sve većih potreba za nadoknadom gubitaka preduzeća koja su pogođena. O potrebi mobilizacije novih javnih fondova najbolje govori jedna od procena prema kojoj je Evropska komisija identifikovala godišnji gep od 180 milijardi evra kako bi se ostvarili klimatski i energetske ciljevi do 2030 godine. Neki čak govore i o Zelenom Maršalovom planu koji bi se ticao naglog povećanja nivoa privatnih i javnih ulaganja što bi podrazumevalo ulaganje ne samo u infrastrukturu, već i u zdravlje, inovacije i obrazovanje, čime bi zemlje stimulisale ulaganja za dugoročnu održivost i prevazišle problem hroničnog nedovoljnog ulaganja. Bitna je i adekvatna makroekonomska politika u evro-zoni gde bi centralne banke i Evropska investiciona banka mogle obezbediti zeleno kvantitativno olakšanje kupovinom obveznica koje izdaju firme ili vlade za finansiranje investicija povoljnih za životnu sredinu. Od koristi bi mogli biti i kreiranje zelenih i društvenih finansijskih proizvoda koji bi mogli biti atraktivni individualnim i kolektivnim investitorima - penzioni fondovi koji nastoje da sopstvenim ulaganjima pruže određeni dopri-

nos održivom ekološkom razvoju i na pravi način zaštite svoja ulaganja. Ilustrativan su primer zelene obveznice kao već korišćen alat od strane Evropske investicione banke u svrhu podizanja nivoa investicija u održivu infrastrukturu.

5. ZAKLJUČAK

Nema sumnje da po mnogim pitanjima zaštite životne sredine i upotrebe prirodnih resursa pojedinci slede vlastiti interes što je poznato kao "tragedija zajedničkog dobra" (eng. *tragedy of the commons*) i rezultira vrlo neefikasnim ishodima s obzirom na činjenicu da isti zanemaruju spoljne troškove (ili koristi) svojih postupaka prema drugima u datom društvu. U svetlu nove filozofije razvoja poznatije kao održivi razvoj, kao neminovnost nameće se potreba prestanka da se o ekologiji i ekonomiji raspravlja kao o ciljevima u konfliktu. Kao ekonomska poddisciplina bihevoristička ekonomika koristi uvide iz psihologije kako bi protumačila efekte kognitivnih i bihevorističkih procesa na ponašanje potrošača i tržišne ishode i, kao takva, poprimila je široku pažnju u rasponu od akademske zajednice do kreatora politike i šire javnosti. Bihevoristička ekonomika ja relativno mlada disciplina koja se bavi izučavanjem spoznaje o socijalnim, kognitivnim i emotivnim fenomenima o uticaju na ekonomsko ponašanje.

Ljudsko ponašanje u isto vreme je i uzrok i rešenje brojnih ekoloških problema. Pобољшање kvaliteta životne sredine i raspoloživih prirodnih resursa može se postići promenom neodrživog ponašanja, čijim se tretiranjem upravo bavi bihevoristička ekonomika. Međutim, ključna barijera za rešavanje ekološke krize (što se pokazalo relevantnim i u slučaju Evropske unije) u vremenu koje iziskuje kolektivnu reakciju bez presedana, jeste upravo ideologija individualne odgovornosti koja blokira radikalne reformske zahvate. Prethodno pomenuto refleksija je neoliberalne ideologije koja nas uči da na klimatske promene i raznorazne druge ekološke pretnje odgovaramo kao pojedinci, a ne kao zajednica.

Na kraju treba imati u vidu i ograničenje jednog ovakvog bihevorističkog pristupa rešavanju ekoloških problema koji se ogleda u činjenici da isti nije "dizajniran" u svrhu iniciranja institucionalnih promena i odnosa moći, te izmene javnih i makroekonomskih politika; umesto toga suština je ta da su sami pojedinci ti koji se moraju prilagoditi, te je bitno obratiti pažnju na promenu obrazaca njihovog ponašanja. Radi se o prihvatanju stava po kome je ekološka kriza generisana rastućim nejednakostima, neumitnim nagonom kapitalizma za rast i snažnom ekspanzijom ekonomskih aktivnosti podržanoj od strane korporativnih interesa. Upravo iz pomenutih razloga ekološko pitanje smatra se da vuče duboke političke korene te da zahteva adekvatan kolektivni i strukturni odgovor. Ovakva linija rezonovanja upućuje na insuficijentnost bihevorističkog pristupa i nužnost povećane odgovornosti države u liderstvu kada je u pitanju ekološka transformacija, osiguranje poštovanja prirodnih ekosistema, limitiranje zagađujućih aktivnosti i podupiranje alternativnog ekonomskog razvoja. Jednostavno, bihevoristička analiza nema odgovor na potrebu za pravdom i jednakošću u suočavanju sa ekološkim pretnjama.

LITERATURA

Abramović, V., Jacimović, D. i Jocović, M., (2016), "Klimatske promjene i njihov uticaj na zemlje regiona", *EKONOMSKE IDEJE I PRAKSA*, BROJ 20, MART 2016, Pp. 43-52

Axon, S., Morrissey, J., Aiesha, R., Hillman, J., Revez, A., Lennon, B., Salel, M., Dunphy, N., and Boo, E. (2018), "The human factor: Classification of european community-based behaviour change initiatives" *Journal of cleaner production*, 182, Pp. 567–586.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.01.232>

Bellová, J. (2015), *Behavioural Economics and its Implications on Regulatory Law, ICLR, 2015, Vol. 15, No. 2., Pp. 89-102, Palacký University Olomouc, Czech Republic, 2015. ISSN 1213-8770 (print), ISSN: 2464-6601 (online).*
<https://doi.org/10.1515/iclr-2016-0037>

Blankenberg, A. and Alhusen, H. (2019), "On the determinants of pro-environmental behavior: A literature review and guide for the empirical economist", cege Discussion Papers, No. 350, University of Göttingen, Center for European, Governance and Economic Development Research (cege), Göttingen. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3473702>

Brown, G. and Daniel, A.H. (2010), "Behavioral Economics and the Environment" *Environ Resource Econ* (2010), 46, Pp.139–146.
<https://doi.org/10.1007/s10640-010-9357-6>

Camerer, C.F., Loewenstein, G. and Rabin, M. (2003), *Advances in Behavioral Economics*, Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400829118>

Carlsson, F. et al. (2019), *Nudging as an Environmental Policy Instrument*, Working Paper in Economics No. 756, Department of Economics, April 2019, ISSN 1403-2465 (Online)). <https://doi.org/10.2139/ssrn.3711946>

Chiang, Yi-Te, Fang, Wei-Ta, Kaplan, U. and Ng, E. (2019), "Locus of Control: The Mediation Effect between Emotional Stability and Pro-Environmental Behavior", *Sustainability* 2019, 11, 820; DOI:10.3390/su11030820, Pp. 1-14.
<https://doi.org/10.3390/su11030820>

Dawnay, E. and Shah, H. (2005), *Behavioural economics. Seven principles for policy-makers*, New Economics Foundation.

European Environment Agency (2016), *Communication, environment and behaviour*, A scoping study on the links between public communication, environment policy implementation and behavioural science, EEA Report | No 13/2016, EEA, Copenhagen, 2016, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016, ISBN 978-92-9213-744-1.

EUROPEAN SOCIAL SURVEY, *European Attitudes to Climate Change and Energy: Topline Results from Round 8 of the European Social Survey*, ESS TOPLINE RESULTS SERIES, ISSUE 9, September 2018.

European Union (2016), *Behavioural Insights Applied to Policy*, European Report 2016, EUROPEAN COMMISSION (2016). ISBN 978-92-79-54725-6.

Foundation for European Progressive Studies (FEPS) (2020), POLICY REPORT, GREEN DEAL FOR ALL, HOW TO ACHIEVE SUSTAINABILITY AND EQUITY BETWEEN THE PEOPLE, REGIONS, COUNTRIES AND GENERATIONS OF EUROPE IN A POST-COVID-19 ERA, www.ieep.eu

Gsottbauer, E. and van den Bergh, J.C. J.M.(2011), "Environmental policy theory given bounded rationality and other-regarding preferences", *Environmental and Resource Economics*, Vol. 49/2, Pp. 263–304. <https://doi.org/10.1007/s10640-010-9433-y>

Hargreaves, T. (2011), "Practiceing behaviour change: Applying social practice theory to pro-environmental behaviour change" *Journal of consumer culture*, 11(1), Pp. 79–99. <https://doi.org/10.1177/1469540510390500>

Hollingworth, C. and Murray, S. (2019), *Saving the planet nudge by nudge: Using behavioural economics to create effective communications for a sustainable future*, Source: Admap, April 2019, Downloaded from WARC.

<https://ec.europa.eu/environment/enveco/studies.htm> [Pristupljeno: 15/7/2021]

Kesternich, M., Christiane R. and Rübhelke, D. (2017), "Recent Trends in Behavioral Environmental Economics", *Environ Resource Econ* (2017), 67, Pp. 403–411. <https://doi.org/10.1007/s10640-017-0162-3>

Knetsch, J.L. (2003), *Environmental, Ecological, and Behavioural Economics*. In: Dovers, S., Stern, D.I., Young, M.D. (eds.), *New Dimensions in Ecological Economics: Integrated Approaches to People and Nature*, 77-87. Edward Elgar.

Kollmuss, A. and Agyeman, J. (2002), "Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?" *Environmental education research*, 8(3), Pp. 239-260. <https://doi.org/10.1080/13504620220145401>

Milović, N. (2013). *EKOLOŠKA EKONOMIJA*, Univerzitet Crne Gore - Ekonomski fakultet, ISBN: COBISS.CG-ID

Mitrović, Đ. i Manić, E., (2020), "Tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji u zemljama Evropske unije - konvergencija ili divergencija", *EKONOMSKE IDEJE I PRAKSA*, BROJ 38, SEPTEMBAR 2020, Pp. 27-48

Nicolson, M.L. (2018). *Using behavioural science to increase consumer adoption of time of use electricity tariffs: evidence from survey and field experiments*, UCL Energy Institute, University College London 2018, doctoral dissertation.

Nudging Towards Sustainability? A Critical Perspective on Behavioral Economics, by Matthias Petel, <https://environs.law.ucdavis.edu/volumes/43/2/Petel-macroed.pdf>, Pp. 223-247.

OECD (2017), *Tackling Environmental Problems with the Help of Behavioural Insights*. OECD, Paris. Peake, L, Cherry, C, Steentjes, K, Scott, K and Pidgeon, N (2018) *By popular demand: what people want from a resource efficient economy*. Green Alliance, London.

Okumah, M., Martin-Ortega, J., Novo, P. and Chapman, P.J. (2020), "Revisiting the Determinants of Pro-Environmental Behaviour to Inform Land Management Policy: A Meta-Analytic Structural Equation Model Application", *Land* 2020, 9, 135, Pp. 1-33, <https://doi.org/10.3390/land9050135>

Osbaldiston, R. and Schott, J. P. (2012), "Environmental sustainability and behavioral science: Meta-analysis of proenvironmental behavior experiments" *Environment and Behavior*, 44(2): 257-299. <https://doi.org/10.1177/0013916511402673>

Pantzar, M., Strube, R., Gionfra, S., and Modée, K. (2018), *Sustainable consumption – policy approaches for systems change*. Policy paper produced for the Think 2030 Conference. Institute for European Environmental Policy.

Pasche, M. (2013), *What Can be Learned from Behavioural Economics for Environmental Policy?*, No. 2013-020 Jena Economic Research Papers, Max Planck Institute of Economics (2013), 3 <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/85031/1/746328281.pdf>.

Pavlović, D., (2019), "Transformacija energetskeg sistema EU do 2050. godine", *EKONOMSKE IDEJE I PRAKSA*, BROJ 32, MART 2019, Pp. 25-38

Polasky, S., Kling, L.C., Levin, S.A., Carpenter, S.R., Daily, G.C., Ehrlich, P.R., Heal, G.M. and Lubchenco, J. (2019), *Role of economics in analyzing the environment and sustainable development*, *PNAS March 19, 2019 vol. 116, no. 12, Pp. 5233–5238*, <https://doi.org/10.1073/pnas.1901616116>

Pollitt, M. G. and Shaorshadze, I. (2011), *The Role of Behavioural Economics in Energy and Climate Policy*. Cambridge Working Papers in Economics.

PwC (2018). *Behavioural Economics - Human-led design to improve your bottom line*, 2018 PricewaterhouseCoopers LLP, April 2018, www.pwc.com.

Shogren, J.F. and Taylor, L.O. (2008), "On Behavioral-Environmental Economics" *Review of Environmental Economics and Policy* 2(1), Pp. 26-44. <https://doi.org/10.1093/reep/rem027>

Steg, L. and Vlek, C. (2009), "Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda" *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), Pp. 309–317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>

Stern, P. C. (2000), "Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior", *Journal of Social Issues*, 56(3), Pp. 407–424. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175>

Streimikiene, D. (2014), "Comparative Assessment of Environmental Indicators of Quality of Life in Romania and Lithuania", *Economics & Sociology*, Vol. 7, No 1, 2014, Pp. 11-21, <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2014/7-1/2>

Sunstein, C. and Reisch, L. (2013), "Automatically Green: Behavioral Economics and Environmental Protection" *Harvard Environmental Law Review*, 38, Pp. 127-158. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2245657>

Sunstein, C.R. (2013), *Behavioral Economics, Consumption, and Environmental Protection* Regulatory Policy Program Working Paper RPP-2013-19. Cambridge, MA: Mossavar-Rahmani Center for Business and Government, Harvard Kennedy School, Harvard University.

van den Bergh, J.C.J.M., Ferrer-i-Carbonell, A. and Munda, G. (2000), "Alternative models of individual behaviour and implications for environmental policy" *Ecological Economics*, 32, Pp. 43-61. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(99\)00088-9](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(99)00088-9)

Venkatachalam, L. (2008), "Behavioral economics for environmental policy" *Ecological Economics*, 67, Pp. 640-645. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.01.018>

Weidner, N ed (2013), "Towards Re-Thinking Ecology: Investigating the Influence of Behavioral Economics on Ecological Thought," *LUX: A Journal of Transdisciplinary Writing and Research from Claremont Graduate University: Vol. 2: Iss. 1, Article 32.* <https://doi.org/10.5642/lux.201301.32>

Wilson, A.C. (2020), Behavioral Economics In Context: Applications for Development, Inequality & Discrimination, Finance, and Environment. *An ECI Teaching Module on Social and Economic Issues*, Economics in Context Initiative, Global Development Policy Center, Boston University, 2020.

WORLD BANK (2015). WORLD DEVELOPMENT REPORT - *MIND, SOCIETY AND BEHAVIOR*, A World Bank Group Flagship Report, 2015 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 1818 H Street NW, Washington, DC 20433.
